

Огляд прагнень Комуністичної партії Китаю

Комуністична партія Китаю твердо налаштована без жодного пострілу змінити міжнародний порядок і відформатувати світ за своєю подобою. Замість кидати виклик ззовні, вона роз'їдає спротив зсередини, здобуваючи прихильників, змушуючи замовкнути критиків і підриваючи інституції.

І поки аналітики з обох боків Атлантики в запеклих суперечках вирішують, чи класифікувати Китай як опонента, чи навіть як ворога, КПК визначилася вже тридцять років тому. У пострадянському світі вона уявляє себе оточеною ворогами, яких має перемогти або нейтралізувати. Поки КПК та її прихильники на Заході люблять говорити, що проти Китаю розпочато «нову Холодну війну», сама партія вже протягом багатьох років веде ідеологічну боротьбу проти «ворожих сил». Для КПК Холодна війна так і не скінчилася.

Партія прагне переформатувати міжнародні союзи та змінити те, як її сприймають у світі. Так вона збирається подбати для себе про постійне панування всередині країни, а також розширити свою аудиторію та зрештою зробити Китай світовою потугою номер один. Плани партії широко висвітлено в промовах і документах. Стратегія втілення спрямована на еліти західних країн. У результаті її реалізації вони мають або радо прийняти китайське домінування, або змиритися з його неминучістю та припинити спротив. Центральним елементом стратегії щодо деяких країн є мобілізація матеріальних ресурсів і політичного впливу китайської діаспори з одночасним придушенням критичних голосів.

Спираючись на свій величезний економічний вплив, Китай викручує руки, чинить дипломатичний тиск, працює в режимі «єдиного фронту» та встановлення «дружби», маніпулює медіа, аналітичними центрами й університетами — і всі ці прийоми перетинаються та підсилюють ефект один одного. Дехто скаже, що Китай своїм впливом не відрізняється від будь-якої іншої країни. Звичайно, не всі дії партії в цій сфері унікальні, але масштаб, рівень організації та завзяте використання інструментів примусу відрізняють дії КПК від дипломатичної практики інших країн.

Як найбільший виробник у світі та друга за обсягом економіка Китай, мов магнітом, притягує до себе західний бізнес і багатьох західних політиків. Деякі галузі промисловості істотно залежать від доступу до величезного китайського ринку, і Пекін радий використувувати цю залежність як політичну зброю. Один уважний спостерігач зазначив: «Якщо ви не робитимете того, що від вас хочуть політичні лідери Пекіна, вони покарають вас економічно. Вони беруть політиків по всьому світу в економічні лещата. Роблять так уже багато років, і це дає результати»¹.

Часом стискання лещат стає дуже помітним. Наприклад, після того, як у Канаді 2018 року заарештували одну керівницю компанії Huawei Мен Ваньчжоу, КНР заблокувала імпорту канадських соєвих бобів, ріпаку та свинини. Пекін відреагував у дуже схожий спосіб, коли 2017-го Південна Корея після агресії з боку Північної почала встановлювати американські системи протиповітряної оборони. Пекін ужив сорок три заходи у відповідь, зокрема заборону туристичним групам з Китаю відвідувати Південну Корею, витіснення з КНР великого корейського бізнес-конгломерату, заборону в'їзду для південнокорейських попзірок, блокування імпорту електроніки та косметики². На цьому Пекін не зупинився. У жовтні 2019 року він вимагав від престижної Вищої музичної школи імені Істмена при Університеті міста Рочестер (штат Нью-Йорк) напередодні її запланованого турне Китаєм виключити трьох південнокорейських студентів зі свого найкращого оркестру³. Посилаючись на шкоду, якої зазнає репутація школи в Китаї, якщо тур не відбудеться, декан погодився не брати корейців у турне. Тільки після гучного обурення з боку студентів і випускників ухвалили рішення скасувати тур⁴.

Коли генеральний менеджер баскетбольної команди Houston Rockets Деріл Морі наприкінці 2019 року висловив у твітері підтримку гонконгським протестувальникам, агресивна реакція Пекіна була миттєвою⁵. (Бурю критики у твітері, як видається, підняли тролі та фейкові акаунти з Китаю⁶.) Телевізійний показ матчів за участю Rockets призупинили для величезної аудиторії китайських фанатів команди. Пекін гнівно заявляв, що Морі «образив почуття китайського народу». Державний мовник Центральне телебачення Китаю змінив визначення свободи слова, додавши до нього «виклики національному суверенітету та суспільній стабільності»⁷. У розпачі намагаючись захистити свій доступ до дедалі більшого ринку Китаю, Національна баскетбольна асоціація США висловила улесливе вибачення, яке звучало так, ніби його підготували в Центральному відділі пропаганди⁸.

І хоча кількох прикладів надто жорсткого покарання досить, щоб посіяти загальний страх, Пекін віддає перевагу туманним погрозам, які, звісно, може сам заперечити, щоб змусити потенційних жертв губитись у здогадах. Як сказав Перрі Лінк, така невизначність лякає людей більше, бо ніхто не може виключити себе, а ті, хто раніше вже потрапив у поле зору, «накладають на себе жорсткіші обмеження»⁹.

Пекін перетворився на віртуоза темного мистецтва застосовувати економічну силу. Причина частково в тому, що останніми десятиліттями через дотримання принципів відкритого ринку західні лідери не готові з політичною метою вдаватися до торгових маніпуляцій. І саме тому світ був шокований, коли 2018 року Дональд Трамп розпочав торговельну війну проти Китаю. Хоча Трамп помиляється в багатьох інших речах, він має рацію в тому, що Пекін давно й систематично порушує принципи міжнародної економічної взаємодії та уникає відповідальності за це.

Широкомасштабна програма Пекіна з інвестування в закордонну інфраструктуру, відома як ініціатива «Один пояс — один шлях» (ОПОШ), є довершеним інструментом економічної політики, або, точніше, економічного шантажу. Вона створює можливості для будівельної галузі та величезних резервів китайського капіталу, одночасно задовольняючи інвестиційні потреби тих країн, яким бракує власних коштів і які відрізані від основних світових джерел

фінансування. Важко встояти перед пропозицією кредиту з низькою ставкою, особливо якщо він не містить додаткових умов, пов'язаних з довіллям або чимось іншим¹⁰.

Водночас цілі ОПОШ, також відомого як Новий Шовковий шлях (див. список скорочень), виходять далеко за межі створення можливостей для надлишків китайського капіталу або допомоги біднішим країнам. Ця ініціатива — основний механізм, який Пекін використовує для перебудови світової геополітичної системи¹¹. Характерна для Сі Цзіньпіна лінія поведінки сьогодні так органічно вплетена в майже всю діяльність китайського уряду за кордоном — комерційну, технологічну, освітньо-наукову, культурну, — що її неможливо відділити від загальної дипломатичної практики КНР.

Сі Цзіньпін не раз згадував ініціативу «Пояс і шлях» (Belt and Road Initiative, BRI) як необхідний елемент побудови «спільноти єдиної долі людства»¹². І хоча ця ідея може бути милозвучною для західних вух, її мета — китаєцентричний світ, тобто такий, яким його уявляють яструби, котрих Сі Цзіньпін поставив на керівні посади. На їхню думку, світ на чолі з Китаєм потрібний для «великого відродження китайської нації»¹³.

Отже, ОПОШ — найпотужніше знаряддя, за допомогою якого Пекін змінює повоєнний міжнародний порядок¹⁴. У відвертій промові 2015 року оборонний стратег, генерал-майор Народно-визвольної армії Китаю (НВАК) у відставці Сяо Лян описав ініціативу «Пояс і шлях» виключно як інструмент, за допомогою якого КНР досягне домінування над США. За його словами, це нова китайська форма глобалізації, якій неможливо противитися та успіх якої вимірюватимуть заміною долара на юань у ролі світової валюти, і це залишить Сполучені Штати «спустошеними»¹⁵. Хоча Сяо схильний до надвеликих амбіцій, геостратегічна логіка ОПОШ чітко проглядає і в інших випадках, як, наприклад, у злитому в публічний доступ протоколі китайсько-малайзійської зустрічі 2019 року стосовно ОПОШ. У ньому йшлося: мовляв, попри «політичну природу» проекту, громадськість має вважати, що в його основі лежить ринкова логіка¹⁶.

Прикметник, яким найчастіше описують ОПОШ, — «величезний». І коли високопоставлений китайський дипломат Ян Цзечи заявив у квітні 2019 року, що «Пояс і шлях» «не грає в дрібні геополітичні ігри», він казав правду¹⁷. Колишній редактор журналу Far

Eastern Economic Review Наян Чанда описує ОПОШ як «відвертий прояв претензій Китаю на владу у XXI сторіччі»¹⁸.

Як і інші так звані паралельні інституції, які створив китайський уряд, наприклад Азійський банк інфраструктурних інвестицій, ОПОШ ніби не становить виклику для наявних інституцій інших країн, водночас поступово переформатовуючи їхні інтереси та зміщуючи глобальний баланс сил. Ключова частина логіки КПК у сфері глобальної та регіональної силової динаміки — визначення «основної суперечності» й «основного ворога», проти якого можна об'єднатися. У глобальному масштабі цим ворогом є Сполучені Штати, яких треба відколоти від союзників та ізолювати.

Брекзит, розбрат усередині Європейського Союзу та обрання Дональда Трампа створили для Пекіна стратегічну можливість послабити трансатлантичний альянс і ще дужче розмити європейську єдність. КПК довго вважала ЄС переважно другорядним молодшим партнером США, а нині вона розглядає його як великий приз. Здобувши прихильність Європи, Китай сподівається переконати світ, що він є «носієм ідеї багатосторонності» й дуже доречною протиположною гегемонії та одностороннім діям США¹⁹. Пекін хоче мобілізувати європейців на підтримку своїх ініціатив у світі, що розвивається. (І хоча ми не торкатимемось їх у цій книжці, схожі стратегії розвалу союзів застосовують і в інших частинах світу.)

Незважаючи на всі новини про «боргову дипломатію», «глобальну взаємопов'язаність» і «взаємовигідну співпрацю», є очевидним, що мети стратегічного перебалансування, якій підпорядковано ОПОШ, досягають не лише шляхом політичного впливу, а й через витончену та багатогранну стратегію глобального управління суспільною думкою. ОПОШ — це про поширення сили шляхом контролю над умовами дискусій. (Ми розвиваємо цю аргументацію в розділі 6.) Уже немає сенсу обмежувати розмову про ОПОШ питаннями бізнесу й економіки, бо вона проникає всюди — від мережі аналітичних центрів Шовкового шляху, договорів з медіа та зв'язків між культурними установами до встановлення побратимських зв'язків між містами і людських обмінів. Усе це частини меморандумів ОПОШ про порозуміння.

Сьогодні КПК продовжує неабияк нервуватися через «ідеологічне проникнення» з боку ворожих сил, які мають намір змінити

режим у Китаї. Методичка, котру опублікував Центральний відділ пропаганди у 2006 році, пояснює: «Коли ворожі сили хочуть принести розбрат у суспільство та скинути політичний режим, вони завжди спочатку роблять шпаринку в ідеологічній сфері, у яку можна пробратися, і вносять плутанину в думки людей»²⁰. Цей спосіб мислення часів Холодної війни надважливий для розуміння міжнародної діяльності КПК, яка насамперед виносить на глобальний рівень бажання партії подбати про внутрішню стабільність режиму.

Перед лицем загрози ідеологічного проникнення КПК вирішила, що найкращим захистом є напад. Отже, коли її лідери кажуть, що міжнародний порядок треба зробити «демократичнішим», «відкритішим» і «різноманітнішим», то це кодова назва порядку, в якому «статус авторитарних систем і цінностей у світі дорівнює статусу ліберально-демократичних», за висловом Мелані Гарт і Блейна Джонсона²¹.

У квітні 2016 року партійний бойовий листок Global Times для своїх читачів відхилив завісу над способом мислення КПК, розмістивши виправдання системи інтернет-цензури «Велика стіна» як тимчасового захисного інструменту, що «не дає Заходові реалізувати свої наміри ідеологічного проникнення в Китай»²². Тобто, коли КПК змінить погляди світового співтовариства, коли її цінності, політичну систему та державну політику повсюдно приймуть, буде подолано загрозу, яку для КПК становлять західні ідеї, й потреба у «Великій стіні» може відпасти. Партія вважає, що сьогодні вона достатньо могутня, щоб трансформувати світовий дискурс²³.

Пекін намагається змусити світову спільноту уникати китайських дисидентів і поборників незалежності Тайваню. Він хоче, щоб міжнародна спільнота підтримувала думку, що КПК — це єдина партія, здатна правити Китаєм. Він також жадає визнання, що його економічна та політична система має перевагу над західною демократією й ліберально-капіталістичним економічним порядком, що Китай під керівництвом КПК, на відміну від США, є відповідальним глобальним гравцем, дії якого спрямовані на благо людства.

Дехто доводив, ніби спроба експортувати партійну ідеологію неодмінно зазнає невдачі, але, як ми побачимо далі, цей аргумент більше не діє. Для інших заяви Пекіна, що він є відповідальною світовою потугою, як і його критика на адресу «безвідповідального

глобального негідника» США, є привабливими, зокрема, у світлі викриттів Сноудена, катастрофічного вторгнення в Ірак і закликів Дональда Трампа до зміни режиму у Венесуелі. Іронія ситуації з Трампом у тому, що він потужно протистояв зусиллям Китаю в економічній площині й водночас діяв на руку КНР, ізолюючи США від союзників, збільшуючи їхню уразливість до втручання КПК. Китайський вплив у Європі вітають ті, хто не довіряє Америці, а також деякі євроскептики, котрі розглядають Китай як протипагу Європейському Союзові чи більшим і сильнішим європейським країнам.

За межами цих таборів багато хто висловлює сумніви в ефективності демократії та захоплюється китайською системою авторитарного правління. Інші, зокрема юрби західних журналістів, перебувають під враженням від швидкого розвитку та технологічного прогресу Китаю під час безкоштовних турів. Але вони забувають, що, наздоганяючи інших у своєму економічному зростанні, чимало країн просувалося так само швидко, а також вони ігнорують той факт, що сама КПК десятиліттями стояла на заваді будь-якого прогресу в Китаї. Багато хто на Заході повторює заяви компартії, що вона витягла 700 мільйонів людей з бідності, однак точніше було б казати, що протягом трьох десятиріч після заснування в 1949 році КНР вона тримала сотні мільйонів людей у бідності, й лише коли дозволила деякі базові свободи — володіти приватною власністю, відкривати бізнес, змінювати місце роботи та проживання — китайський народ сам вивів себе зі злиднів.

ЛЕНІНІСТСЬКА ПАРТІЯ ЙДЕ У СВІТ

Властивий КПК спосіб мислення часів Холодної війни

Один з улюблених риторичних прийомів китайської партії-держави для відвернення критики — звинувачувати своїх опонентів у «маккартизмі» або в тому, що вони «мислять категоріями часів Холодної війни». Речниця МЗС Китаю Хуа Чуньїн часто використовує останнє висловлювання паралельно з не менш улюбленим «мислення в стилі гри з нульовою сумою»¹. У 2019 році націоналістична Global Times проголосила, що найбільший національний виробник телекомунікаційного обладнання Huawei став жертвою «хайтек-маккартизму»². Посол Китаю у Великій Британії Лю Сяомін описав американські навчання зі свободи мореплавства в Південно-Китайському морі як «дипломатію канонерок, мотивовану мисленням часів Холодної війни»³. Навіть засудження катастрофічного стану справ у галузі прав людини в Китаї відкидають як таке, що коріниться в цьому способі мислення⁴.

Відлуння звинувачень у мисленні часів Холодної війни часто можна почути й на Заході. У березні 2019 року на глобальному симпозиумі в Пекінському університеті Сьюзен Ширк, заступниця помічника держсекретаря в адміністрації Клінтона, попереджала про «червоні жахалки Маккарті» проти Китаю, що визрівають у США⁵. Ширк вважає, що «стадний інстинкт» змушує американців бачити всюди китайську загрозу, і це може мати катастрофічні наслідки⁶.

Ситуація викликає не лише сум через легковажне відкидання цілком виправданих побоювань. Вона також сповнена іронії, адже не так багато людей мислять категоріями Холодної війни настільки глибоко, як самі очільники КПК. А під керівництвом Сі Цзіньпіна таке мислення сягнуло ще більших масштабів. У своїй промові в грудні 2012 року новий генеральний секретар партії Сі попереджав, що, незважаючи на економічне зростання, Китай має пам'ятати уроки падіння СРСР. Він визначив три конкретні невдачі, які стали вироком для радянської імперії та призвели до її стрімкого руйнування. По-перше, очільники Комуністичної партії Радянського Союзу не зуміли встановити контроль над збройними силами. По-друге, вони не змогли приборкати корупцію. По-третє, відійшовши від своєї ідеології, особливо під керівництвом Михайла Горбачова, КПРС зняла перешкоди для ідеологічного проникнення «західних ворожих сил». Компартия сама прирєкла себе на смерть⁷.

Для пильних спостерігачів промова Сі стала першим сигналом про те, що марно сподіватися на його перетворення на ліберального реформатора, який зробить Китай ще відкритішим і дозволить йому інтегруватись у міжнародний порядок⁸.

У березні 2019 року флагманський теоретичний журнал КПК «Цюші» («Шукати правду») опублікував уривок з іншої промови Сі, виголошеної в січні 2013-го перед 300 членами Центрального комітету партії. Темою було «відстоювати та розвивати соціалізм», і доповідь казав партійцям, що китайська система зрештою тріумфуватиме над капіталістичною, але вони мають підготуватися до «довгострокової співпраці та до протиборства між двома системами». Він повторив попередження — мовляв, визначною причиною розвалу СРСР було те, що «вони повністю відкинули історію Радянського Союзу та історію КПРС; вони відкинули Леніна і відкинули Сталіна; вони займались «історичним нігілізмом» (тобто критикували минуле власної партії) та внесли хаос у свою ідеологію»⁹.

Слова Сі не були порожньою риторикою, слідом за ними відбулися рішучі дії. У квітні 2013 року Центральний комітет партії підготував циркуляр «Комюніке щодо актуального стану ідеологічної сфери», широко відомий як Документ № 9. У цьому сумнозвісному розпорядженні, доведеному до відома керівних кадрів партії на рівні префектур і вище, було окреслено сім «облудних ідеологічних трендів», які їм більше не

вели підтримувати: західна конституційна демократія, «універсальні цінності», громадянське суспільство, неолібералізм, західні принципи журналістики, історичний нігілізм і сумніви в соціалістичній природі соціалізму з китайською специфікою¹⁰. Партія категорично відкидала демократію та універсальні права людини, і невдовзі після того, як розпорядження розіслали, було запущено жорсткий маховик репресій проти мешканців Китаю, які їх просували. Документ № 9 поклав початок новим спробам КПК викоринити ідеї, які, на її думку, можуть загрожувати її владі¹¹. Здавалося, партія дотримувалася вислову, приписуваного Сталіну: «Ідеї потужніші за зброю. Ми не дозволяли ворогам мати зброю, чому ми маємо давати їм ідеї?».

У жовтні 2013 року пресі злили документальний фільм для внутрішньої аудиторії «Мовчазні змагання»¹² — імовірно, його створив Національний університет оборони НВАК. У дев'яностохвилинній стрічці повторювалися звинувачення, що Сполучені Штати намагаються змінити режим шляхом «ідеологічного проникнення» в Китай. Фільм указував на іноземні громадські об'єднання, наприклад Фондацію Форда, а також на «перефарбованих» китайських науковців, які становлять «внутрішню загрозу». Після того як фільм потрапив у масмедіа, Global Times спробувала представити його як погляд кількох націоналістично налаштованих військових дослідників¹³. Але агресивна кампанія проти «неортодоксального мислення» в китайських університетах, зміцнення контролю над медіа та нове законодавство, як, наприклад, новий закон 2018 року про іноземні громадські об'єднання, який суворо обмежив діяльність міжнародних ГО, стали відлунням попереджень, які прозвучали в «Мовчазних змаганнях», наводячи на думку, що цей документальний фільм представляв бачення КПК ідеологічних загроз, які постали перед партією¹⁴.

А втім, більшість західних спостерігачів продовжили ігнорувати заідеологізовану природу режиму Сі, і тільки тепер це починає поступово змінюватися. У серпні 2017 року Джон Гарнаут, колишній пекінський кореспондент і радник в уряді Австралії, який глибоко розуміє внутрішню кухню партії, прочитав перед високопоставленими австралійськими чиновниками непублічну лекцію, під час якої розповів про повернення Сі до способу мислення Сталіна та Мао¹⁵. Хоча той робить більший наголос на ідеології, ніж інші, Гарнаут зауважив, що справжній поворотний момент стався в 1989 році, коли лідери партії